

СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СИРОТИНЦІВ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ЧИННИКА.

У статті означена актуальність проблематики гендерної ідентифікації підлітків в умовах соціальної депривації, яка зумовлює пошук та обґрунтування нових концептуальних і методологічних підходів щодо розвитку системи гендерного виховання та ефективної гендерної соціалізації сиротинців, так як деприваційний специфічний процес формування різноманітних ролей не завжди узгоджується з традиційними соціальними стереотипами.

Проаналізовані останні дослідження та публікації щодо науково-теоретичних праць до вивчення впливу депривації на розвиток особистості сиріт у соціально-психологічному контексті. Визначено, що науковці майже не розглядають феномен гендерної ідентифікації утриманців як основне джерело успішної соціально-психологічної адаптації та реалізації сиріт у суспільстві. Розглянуто сучасні особливості створення та функціонування гендерного середовища в умовах державних закладів для перебування сиріт. З метою уточнення особливостей, пов'язаних з статево-соціальними суб'єктивними установками педагогічних працівників, що впливають на формування гендерного поля, представлено багаторічне пілотажне дослідження, яке визначає якісний та кількісний показник сформованості гендерних характеристик та установок педагогічних працівників, які впливають на основу ідентифікаційного мікросоціуму утриманців. Зроблено висновок, що в силу соціального статусу і штучно фрустрованих довготривалих особливостей життя сиротиці не можуть повноцінно та якісно ідентифікувати себе за гендерною ознакою як маскулинною, так і фемінною. Таким чином, формується диспозиція "психологічного захисту" як неконсистентне, неузгоджене

утворення, породжується внутрішнє стабілізоване соціальне протиріччя, вуалізується ілюзорними уявленнями про себе, а також спотворюються соціально-перцептивні дані про стандарти і поведінкові ситуації спілкування в соціумі.

Ключові слова: сирітство, депривація, установки, гендерні уявлення, гендерна ідентифікація, соціум, фрустрація, педагогічні чинники.

Ливандовская И.А. Специфика гендерной идентификации воспитанников детских домов в контексте субъективного педагогического фактора.

В статье обозначена актуальность проблематики гендерной идентификации подростков в условиях социальной депривации, которая обуславливает поиск и обоснование новых концептуальных и методологических подходов по развитию системы гендерного воспитания и гендерной социализации сирот, так как депривационный специфический процесс формирования разнообразных ролей не всегда согласуется с традиционными социальными стереотипами. Проанализированы последние исследования и публикации научно-теоретических работ по изучению влияния депривации на развитие личности сирот в социально-психологическом контексте. Определено, что ученые почти не рассматривают феномен гендерной идентификации сирот как основной источник успешной социально-психологической адаптации и реализации сирот в обществе. Рассмотрены современные особенности создания и функционирования гендерной среды в условиях детских домов и интернатов. С целью уточнения особенностей, связанных с гендерно-социальными субъективными установками педагогических работников, влияющих на формирование гендерного поля, представлено многолетнее пилотажное исследование, которое определяет качественный и количественный показатель сформированности гендерных характеристик и установок педагогов, которые влияют на основу идентификационного микросоциума сирот. Сделан вывод, что в силу социального статуса и искусственно фрустрированных долговременных

особенностей жизни сироты не могут полноценно и качественно идентифицировать себя по гендерному признаку как маскулинному, так и феминному. Таким образом, формируется диспозиция "психологической защиты" как неконсистентное, несогласованное образование, возникает внутренне стабилизированное социальное противоречие, вуализується иллюзорними представленнями о себе, а также искажаются и социально-перцептивные показатели, стандарты и поведенческие ситуации общения в социуме.

Ключевые слова: сиротство, депривация, установки, гендерные представления, гендерная идентификация, социум, фрустрация, педагогические факторы.

Постановка проблеми. Сьогодні стало очевидним, що без адекватно орієнтованої соціальної позиції молоді людини неможлива успішна гармонійна самореалізація особистості як представника певної статі із специфічними для чоловіків і жінок характеристиками, потребами, мотивами, системою цінностей, формами поведінки у відповідності з соціокультурними традиціями і сучасними нормами суспільства.

Неувага до проблеми гендерної ідентифікації і соціалізації обернулося багатьма проблемами для сучасного суспільства, так як статеві ідентифікації глибоко проникає у самосвідомість особистості, задає основний вектор соціалізації індивіда та стає домінуючою для самореалізації в умовах суспільного життя. Питання гендера та всього, що з ним пов'язане, є на сьогодні одним з найбільш обговорюваних. І це означає те, що до цього часу не було знайдено остаточного розуміння питань, пов'язаних з гендерними відмінностями, особливостями, відносинами, процесами ідентифікації.

Проблема вирішення суспільних завдань, зокрема ефективної психологічної адаптації та соціалізації дітей, залишених без опіки батьків, які перебувають у дитячих соціальних закладах, є нагальною. Вона вимагає пошуку та обґрунтування нових концептуальних та методологічних підходів

щодо розвитку системи гендерного виховання та ефективної гендерної соціалізації сиротинців, так як деприваційний специфічний процес формування різноманітних моделей гендерних ролей не завжди узгоджується з існуючими традиційними соціально-психологічними стереотипами. Одним із завдань освітньо-виховного процесу закладів для утримання дітей має бути формування соціальних гендерних ролей та відповідних компетенцій задля ефективного входження сиріт у суспільне життя країни, яке раніше перед закладами для утримання дітей не ставилося [4].

Проблеми адаптації дітей-сиріт, котрі знаходяться у закладах державного утримання зводяться до того, що виділення і демонстрація своєї гендерної приналежності та ідентифікації часто має неприродну форму. Засвоєння соціальних норм і цінностей дитиною спотворюється у результаті негативного стихійного або штучного впливу депривованого середовища, в якому вона перебуває. Саме актуальність та значущість окресленої проблеми для теоретичної розробки та вдосконалення психолого-педагогічного супроводу підлітків, позбавлених батьківської опіки, і зумовили доцільність розробки даного питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Залишаються маловивченими питання специфіки впливу факторів соціалізації та ідентифікації вихованців державних закладів для утримання дітей, позбавлених батьківського піклування у віковому, гендерному та соціокультурному контекстах. Так звана депривація є основоположним чинником формування соціально-психологічних наслідків сирітства [3]. Феномен депривації активно досліджується науковцями не лише в Україні, а й за її межами, так як проблема є достатньо актуальною для усього людства. Саме підлітковий вік для нас виявляється цікавим у дослідженнях особливостей статево-рольової, гендерної ідентифікації.

Існують різні теорії відносно соціально-психологічних, біологічних факторів, які виконують домінуючу роль у формуванні особистісної гендерної

ідентифікації, в яких започатковано розв'язання даної проблеми [7]. Посилаючись на дослідження зарубіжних дослідників, починаючи з З.Фрейда, К.Хорні, К.Юнга, Е.Еріксона і вітчизняних - В.О. Васютинського, І.С.Кона, П.Блонського та ін. було встановлено, що кожна теорія відображає лише певні сторони складного процесу детермінації соціально-психологічного онтогенезу індивіда.

Теоретико-методологічну основу проблематики нашого дослідження склали положення про соціальну природу людини (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.), про формування особистості як системи відображення сутності об'єктивно існуючих соціальних відносин (В.Н. Мясищев), теорії соціального конструювання гендеру (П. Бергер, Р. Гарфинкель, В. Гоффман, Д.Зіммерман, Т. Лукман, С.Бем, Ст. Уест), підходи до аналізу гендерних відносин (Р.Коннела, М. Месснера), про принципи аналізу гендерної ідентичності та особливостей статевої соціалізації (Н.Л. Белопольська, О. Вороніна, З.Гасанов, Е.Здравомислова, О.Кікінеджі, Я.Гошовський, Д.Ісаєв, В.Клецина, Ст.Каган, І.Кон, З.М. Магомедова, Д.М.Маллаєв, Ш.О.Мірзоєва, Н.Пушкарьова, Е.Омельченко, В. Тартаковська, А. Тьомкіна, А.Ш. Шахманова та ін.), проблеми психічного, соціального розвитку дітей-сиріт (Я.О.Гошовський, И.Ф.Дементьева, Т.Ю. Кузнецова, А.М. Прихожан та ін.)

Феномен гендерної ідентифікації утриманців у наукових джерелах майже не зазначений, а отже, не розглядається в повному обсязі, як основне джерело успішної соціально-психологічної адаптації та реалізації сиріт у суспільстві.

Формулювання цілей статті. Дана стаття має на меті проаналізувати особливості створення соціально-психологічного, виховного середовища, в якому перебувають сиротинці, в умовах якого і формується гендерна ідентифікація підлітка. Особлива увага надається фактору впливу гендерних стереотипних суб'єктивних установок педагогів та вихователів, які впливають на основу ідентифікаційного мікросоціуму утриманців.

Виклад основного матеріалу Відомо, що для успішної адаптації та інтеграції в соціумі як повноправного її члена, дитина повинна виховуватись в сім'ї, де відбувається формування гендерних векторів, нормативних орієнтирів та стереотипів поведінки. Статеві ролі засвоюються через наслідування представниками своєї статі, через ідентифікацію з ними і відокремлення від протилежної статі в певні вікові періоди [9].

Однак у сиріт, які виховуються в закладах утримання, вкрай обмежені можливості пізнання цих статеворольових патернів. Проблема соціального сирітства з кожним роком набуває катастрофічних масштабів і є однією з негативних соціальноекономічних тенденцій сучасного суспільства. Детермінантами даного явища виступають не тільки динамічна соціально-економічна ситуація в країні, але й перш за все падіння моральних підвалин, цінностей сім'ї та шлюбу, втрата відповідальності дорослих за долю своїх дітей і сімей [1]. Все це накладає значимий відбиток на психофізіологічний процес розвитку дитини та соціальні установки, на основі яких формується ідентичність людини як представника певної статі.

В гендерній ідентичності на перший план виходять соціокультурні параметри категорій " чоловіче" та "жіноче", у відповідності з яким дитина ідентифікує себе з конкретною гендерною групою, конструюючи свою ідентичність в якості представника будь-якої статі. Згідно з твердженням І.С. Кона, освітні установи, на відміну від батьківської сім'ї, є відносно автономними інститутами соціалізації, які не мають чітко визначеної ієрархічної системи у процесі гендерної ідентифікації і соціалізації [8]. Тоді як для дитини без сім'ї саме школа, дитячий будинок і інтернат виступає єдиним структурованим соціокультурним об'єднанням. Максимально звужуються механізми соціалізації, які пропорційно посилюють залежність ідентифікації особистості від інституту соціалізації, в якому перебувають сиротинці.

Особливу увагу в нашій роботі займає вивчення фактора заміни ролей вторинних агентів соціалізації на первинні. В даному випадку ролі

ретрансляторів соціального досвіду в інтернатних установах з моменту вступу до закладу утримання починають виконувати дорослі (вихователі, вчителі, технічні працівники та ін.), які теоретично належать до вторинних агентів ідентифікації, і які мають впливати на дитину в звичайному недеприваційному середовищі лише опосередковано. Однак система організації виховного процесу у закладах побудована таким чином, що педагоги виконують роль первинних агентів соціалізації - батьків. Така штучна імітація сімейних та соціальних стосунків викривлює уявлення підлітка про норми та зразки поведінки у сім'ї й суспільстві, що видозмінює усі соціалізаційні процеси, у тому числі й гендерну ідентифікацію вихованця.

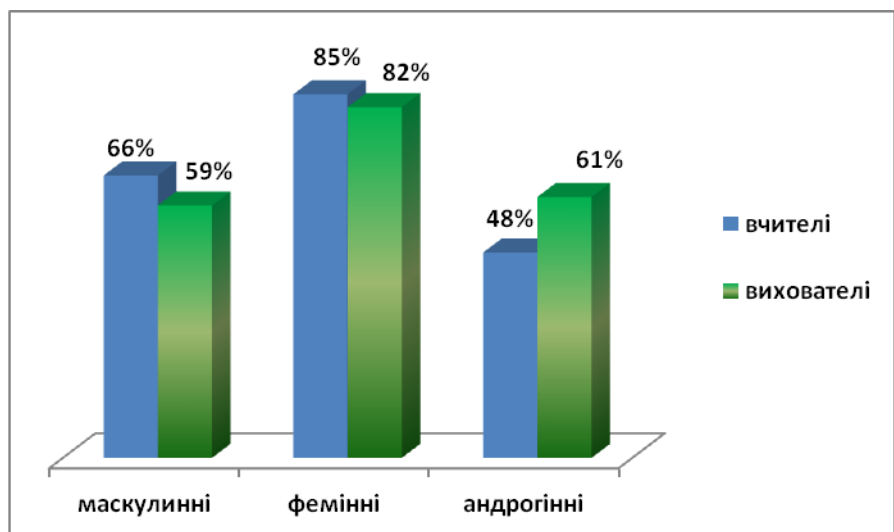
Слід зазначити ще один важливий фактор - підміна зразків автентичної поведінки людини на професійно-орієнтовану. Вихованці переважно спостерігають за дорослими при виконанні ними професійних обов'язків, тобто змушені наслідувати лише статусні й професійні комунікації (моделі поведінки) по відношенню до дітей.

Фактор фемінізації кадрового складу закладів утримання, де переважно працюють лише жінки, на нашу думку, значно утруднюють гендерну ідентифікацію та соціалізацію як хлопців, так і дівчат. Відсутність можливості спостерігати та переймати специфіку поведінки дорослих обох статей, а також відповідні професійні особливості взаємодії між статями не дозволяє формуватися уявленням про мужність та жіночність, ускладнюють розуміння еталонів поведінки "справжніх чоловіків та жінок", що ускладнює процес гендерної ідентифікації підлітків-сиротинців та видозмінює, знеособлює процес гендерної соціалізації [5].

В роботах ряду авторів відзначається, що дослідження даного питання пов'язане зі значними труднощами. Мова йде про недостатню узгодженість того, що відбувається в реальній групі вихованців та вихователів, педагогів з сучасними соціально-культурними уявленнями [1,7,9].

З метою уточнення особливостей, пов'язаних з статевосоціальними суб'єктивними установками педагогічних працівників, що впливають на формування гендерного поля, проведено пілотажне дослідження, яке визначає якісний та кількісний показник сформованості гендерних характеристик та установок. Слід зазначити, що дослідження проводилось впродовж 7 років. В діагностичних заходах брали участь 138 педагогічних працівників, 6 державних закладів утримання сиротинців як України, так і РФ.

В основу дослідження були покладені стимульні матеріали методики Bem Sandra L.1974.

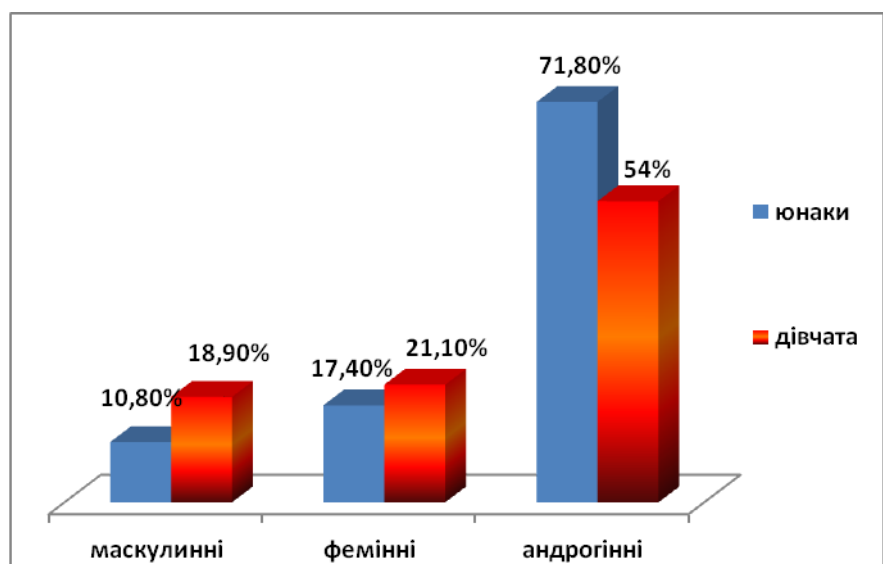

Діаграма №1.

Ранжування якостей особистості за гендерними характеристиками вчителями та вихователями закладів інтернатного типу

Графічний варіант пред'явлення результатів нашого дослідження презентує схожість і недостатню сформованість понять саме маскулінних і андогінних стандартів поведінки в порівнянні з фемінними серед педагогів та вихователів, що працюють з підлітками - сиротинцями. На нашу думку, це зумовлено тим, що педагогічні працівники переважно жінки, а тому більш орієнтовані на практичну діяльність в рамках фемінної поведінки, як більш автентичної та комфортної для них, так як несуть саме її

внутрішньоузгоджений зразок. Слід визнати достатньо високі показники андрогіних характеристик якостей з боку вихователів, але значно менші з боку педагогів. Можливо це є особливістю спілкування з вихованцями в повсякденні і в учбовій діяльності. Домінуючими для вихователів є категорія ефективного, малоконфліктного співмешкання, а для педагогів - діяльність, яка вимагає особливих вимог до самої особистості. Педагогічним працівникам було запропоновано виділити ті риси поведінки, які вони стимулюють в підлітків-сиротинців під час спілкування з ними. Результати опитування теж мають свої особливості, тому ми знову диференціювали їх по категоріях "вихователь" - "вчитель".

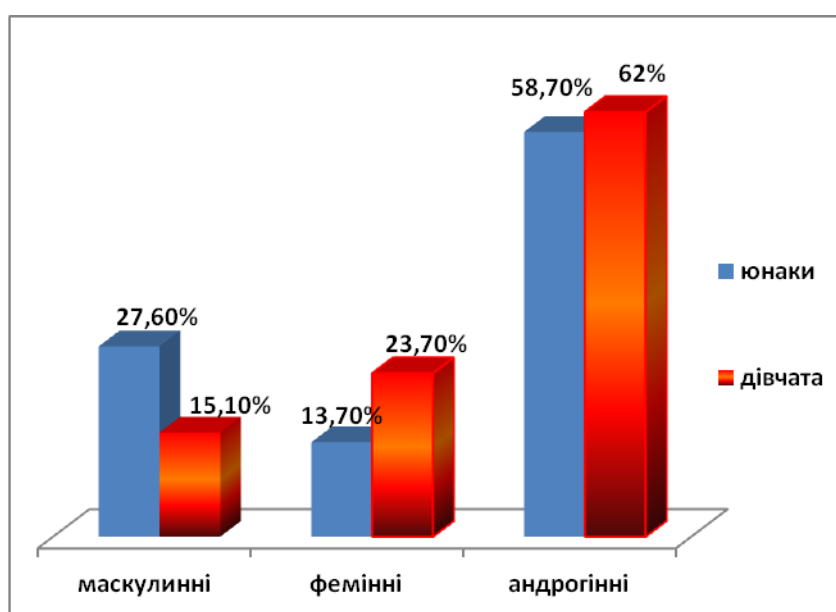

Діаграма №2.

Результати опитування вихователів. "Риси поведінки, які я стимулюю у своїх вихованцях"

При наявності близько 30 підопічних вихователів намагається створити насамперед ситуацію підпорядкування і безконфліктного співмешкання, і, як результат, перешкоджають розвиткові істинно маскулінних і фемінних якостей. Такі типові маскулінні риси, як незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі тощо, присікаються авторитетністю вихователя та специфікою життєдіяльності. Такі

фемінні якості, як м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання та ін., отримують осуд та зневагу оточуючих однолітків. Вихователі культивують у своїх вихованців передусім такі нейтрально статево-рольові якості, як поступливість, дружелюбність, слухняність, комформність, тактичність, традиційність, адаптивність та ін. На тлі викладеного вище, можна говорити про гендерну як привацію, так і депривацію підлітків, які виховуються в дитячому будинку.

Діаграма №3.

Результати опитування вчителів "Риси поведінки, які я стимулюю у своїх учнів"

Результати опитування вчителів мають іншу репрезентивну картину. В своїй педагогічній діяльності вчителі мають в арсеналі індивідуальні та диференційовані моделі взаємодії, які б стимулювали навчальну діяльність кожного учня. Навчальна діяльність передбачає широкий спектр якостей особистості задля успішної учбової діяльності. Педагоги стимулюють прояви самовпевненості в своїх можливостях, театральність, наполегливість, аналітичність, самостійність, відповідальність та ін. Все це дає можливість засвоєння більш різноманітних поведінкових патернів, але вони не є гендерно орієнтовані, а загальноприйнятні в навчанні. Тому, беручи до уваги теоретично-методологічні положення та результати наших досліджень, варто

зробити висновок, що в силу соціального статусу і штучних фрустрованих довготривалих умов життя сиротинці не можуть повноцінно та якісно ідентифікувати себе за гендерною ознакою як маскулинною, так і фемінною. Таким чином формується диспозиція "психологічного захисту", як неконсистентне, неузгоджене утворення, породжується внутрішнє стабілізоване соціальне протиріччя, вуалізується ілюзорними уявленнями про себе, а також спотворюються соціально-перцептивні дані про стандарти і поведінкові ситуації спілкування в соціумі [11].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, результати досліджень серед вихователів та педагогів чітко вказують на сформованість в педагогічній та виховній діяльності гендерних поведінкових установок переважно на рівні усередненого як у дівчат, так і юнаків, що сприяє перш за все не андрогінному типу ідентифікації, а гендерно-рольовому дефіциту. Він у свою чергу затримує гендернорольову ідентифікацію, блокує важливі потреби у рольовому розвитку, внаслідок чого гендерна роль не формується або формується частково, недостатньо, з серйозними відхиленнями. Тому в нашому випадку ми вважаємо, що показник андрогінності при діагностуванні психологічної статі слід розглядати як синонім незрілого типу ідентифікації. Все це визначає перспективу нашої подальшої роботи з педагогами у пошуку компенсуючих механізмів та стимулів через розвиток гендерноорієнтованих компетенцій та поведінкових патернів, з метою ефективної соціально-педагогічної адаптації сиріт подальшому в суспільстві.

Список використаних джерел.

1. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие / Т.В.Бендас. – СПб.: Питер, 2005. – 431с.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш.Берн. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 320 с.
3. Гендерна психологія: навч. посіб. / О. В. Літвінова ; Східноукр. нац. унт ім. В. Даля. — Луганськ, 2010. — 235 с.

4. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навч. Посібник \ Говорун Тамара Василівна, Кікінеджі Оксана Михайлівна. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. — 307 с.
5. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2002. –544 с.
6. Кікінеджі О.М. Формування гендерної культури молоді: Науково-методичні матеріали до тренінгової програми:навч. пос./О.М. Кікінеджі, О.Б. Кізь. - Тернопіль:ТНПУ ім.Гнатюка, 2009, - 160 с.
7. Клецина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии / И.С.Клецина // Вопросы психологии. – 2003. – №1. – 178 с.
8. Кон И.С. Психология половых различий / И.С.Кон // Вопросы психологии. – 1981. - №2. – 47-57 с.
9. Психологія статі: Навч. посіб. / Т.В. Данильченко; Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. — Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. — 208 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э.Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
11. Яценко Т.С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму: Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія - Ялта:РВВ КГУ №2, 2009, -Ч-1- с.28-44

Spisok vikoristanih dzherel.

1. Bendas T.V. Gendernaja psihologija: Uchebnoe posobie / T.V.Bendas. – SPb.: Piter, 2005. – 431s.
2. Bern Sh. Gendernaja psihologija / Sh.Bern. – SPB.: prajm-EVROZNAK, 2004. – 320 s.
3. Genderna psihologija: navch. posib. / O. V. Litvinova ; Shidnoukr. nac. unt im. V. Dalja. — Lugans'k, 2010. — 235 s.

4. Govorun T. V. Genderna psihologija: Navch. Posibnik \ Govorun Tamara Vasilivna, Kikinedzhi Oksana Mihajlivna. – K. : Vidavnychij centr "Akademija", 2004. — 307 s.
5. Il'in E.P. Differencial'naja psihofiziologija muzhchiny i zhenshhiny. / E.P.Il'in. – SPb.: Piter, 2002. –544 s.
6. Kikinedzhi O.M. Formuvannja gendernoï kul'turi molodi: Naukovo-metodichni materiali do treningovoï programi:navch. pos./O.M. Kikinedzhi, O.B. Kiz'. - Ternopil':TNPU im.Gnatjuka, 2009, - 160 s.
7. Klecina I.S. Ot psihologii pola – k gendernym issledovanijam v psihologii / I.S.Klecina // Voprosy psihologii. – 2003. – №1. – 178 s.
8. Kon I.S. Psihologija polovyh razlichij / I.S.Kon // Voprosy psihologii. – 1981. - №2. – 47-57 s.
9. Psihologija staty: Navch. posib. / T.V. Danil'chenko; Chernig. derzh. ped. un-t im. T.G.Shevchenka. — Nizhin: Aspekt-Poligraf, 2006. — 208 s.
10. Jerikson Je. Identichnost': junost' i krizis / Je.Jerikson. – M.: Progress, 1996. – 344 s.
11. Jacenko T.S. Metodologija vzjaemozv'jazkiv svidomogo i nesvidomogo v konteksti problemi adaptacii sub'ekta do sociumu: Problemi suchasnoï pedagogichnoï osviti. Ser.: Pedagogika i psihologija - Jalta:RVV KGU №2, 2009, -Ch-1- s.28-44

I.A. Livandovs`ka. Specificity of gender identity in the context of orphans subjective educational factor.

The article is designated by the relevance of gender identification issues of teenagers in social deprivation, which leads to search and study of new conceptual and methodological approaches to the development of gender-based education and effective gender socialization of orphans, as deprived specific process of forming various roles are not always aligned with traditional social stereotypes. Recent studies and publications on scientific and theoretical work to study the effect of deprivation

on the development of the individual orphans in the social and psychological context were analyzed.

It was determined that scientists nearly do not consider the phenomenon of gender identity dependents as the main source of successful social and psychological adaptation and self realization of orphans in the community. Modern features of the establishment and operation of gender environment in terms of state institutions for orphans stay were viewed.

In order to clarify the features associated with gender, social and subjective facilities of pedagogical staff, which influencing on forming of gender field, was represented by several years'. Pilot study that determines the quality and quantity levels of formation of gender characteristics and attitudes of teaching staff that affect the basis of identification micro society of dependents. It was concluded that due to social status and artificially frustrated long term features of life, orphans cannot fully and properly identify themselves by gender as masculine and feminine. Thus, a disposition of "psychological defense" is forming as inconsistent, uncoordinated formation, internal stabilized social contradictions is generated, and is visualized by illusory perceptions of themselves and also social and perceptual data of standards and behavioral situation of communication in society are distorted.

Tags: orphanhood, deprivation, gender representation, gender identity, society, frustration, pedagogical factors.

Відомості про автора:

Лівандовська Інна Антонівна, викладач кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет ім. П.Г. Тичини

Details about the author:

Livandovska Inna Antonivna Lecturer of the psychology, Uman State Pedagogical University P.G. Tychyna

м.Умань, Нова Пошта, відділення №3.

Телефон: 0930565097

inna-lavanda@mail.ru

ДЛЯ ОТРИМАННЯ ЗБІРНИКА АВТОРОМ:

Лівандовська Інна Антонівна

Нова пошта: Черкаська обл., м. Умань, відділення №3

Телефон: (093)056 5097; електронна адреса: inna-lavanda@mail.ru

Дом.адреса: Черкаська обл., м. Умань, вул. Постишева, буд. 7, кв.20.

поштовий індекс 20300